

„... mingyárt az egész életüket”
 (A paraszti élet regényé alakítása
 Móricz *A boldog ember* című regényében)

A mai olvasó Móricztól, és különösen a pontatlan fogalomhasználattal „népi íróként” emlegetett, műveiben parasztokat szerepeltető Móricztól, úgy tűnik, áthidalhatatlanul nagy, az érdeklődést gátló, a megértést megnehezítő távolságra van, ahogy ezt már 1987-ben megállapította sokat idézett, a *Kiserdei anyagok* című Móricz-kötethez írt utószavában Esterházy Péter: „Azt az életet, amelyről Móricz ír, nem ismerjük. Nem ismerjük az életnek ezt a nehezét; a mi életünk nem így nehéz. Immár nincs »szépszünet«, nincsen »aratási szabadság«, az életünk nem harc, nem csata, hanem, mondjuk, problémahalmaz. Gondkazol. Vidám kis kombájnunk pöfög előrefelé – ha van pótalkatrész meg marokszedő lány. [...] Itt áll előttünk egy író, akit kifosztott az idő; az, amiről beszél, az, akiről, és az a nyelv, amelyen ott – mindez már nincs. Baja nem bajunk, illetve nem így.”¹ A „népi író”, a „realista” Móricz háttérbe szorulása nem érinti ugyan az írónak a kánonban és az oktatásban elfoglalt helyét, mégis valamiféle merev, az olvasót érintetlenül hagyó, leginkább a „parasztábrázolás” felmondására korlátozódó Móricz-képet eredményez: „A diákok érettségire vagy felvételire [...] előadják mondjuk Móricz parasztábrázolásának sajátosságait, de aligha elképzelhető, hogy lelkesen olvassák azokat a műveket, melyek ily módon – számukra és feltehetőleg tanáraik számára is – teljesen érdektelennek mutatkoznak. Hiszen e felszínesen tematikai megközelítés nyilvánvalóan csak gátolja az esztétikai élvezet létrejöttét.”² Az irodalomtudományban pedig könnyen egy újraolvasásának dinamizálódását egyértelműen hátráltató szembenállás egyik tényezőjévé válhat Móricz – a klasszikus modernségnek erre az ellentétekre épülő felfogására számos irodalomtudós felhívta már a figyelmet, Szirák Péter például a következőképpen: „Irodalomtörténeti távlatból a Móricz-olvasás nemigen nevezhető dinamikusnak, a megelőző néhány évtized azon olvasási ajánlatai, amelyeket a marxista történetfilozófiai utópia és a népi mozgalom etikai-szociális és esztétikai-kulturális érdekeltsége orientált, jórészt megmerevedtek az időben, napjaink kanonizációs, újraértékelő folyamatai pedig – szemben a kibontakozásában mindig is gátolt magyar modernség más jeleivel, például Krúdyval, Kosztolányival, Máraival vagy éppen Szentkuthyval – alig látszanak érinteni a Móriczhagyomány *továbbörökíthetőségének* dilemmáit.”³ Benyovszky Krisztián arra

figyelmeztetett, hogy Móricz „kimozdítása” az őt fogva tartó kliséből nem jelentheti azt, hogy prózáját azonosnak kívánjuk láttatni, mondjuk, Kosztolányi és Krúdy írásmódjával: „Talán csak a szövegek közt kezdeményezett dialógus kiszámíthatatlanságából származó *véletlen* gyümölcse, hogy épp egy *hajnali jelenet* révén nyílik lehetőség arra, hogy rámutassunk a regény elbeszélés-módjában érvényesülő *metaforikusság* néhány jegyére – olyan jellemzőkre tehát, amelyek Móriczot egy tőle némileg eltérő prózahagyománnyal (Kosztolányi–Ottlik–Esterházy, illetve Füst és Kaffka) hozzák összefüggésbe. Bizom benne, hogy ez a »hajnali találkozás« majd oly módon képes kibillenteni a mű értelmét, hogy az ne tűnjön egy »csakazértiszerű« erőlködésnek, hanem hogy lépésről lépésre tárja fel a szövegben kódolt figurativitás hatásmechanizmusának eddig elfedett mozgatóit.”⁴ Oppozicionális gondolkodásunk különösségét talán még az irodalomtörténészeknél is érzékletesebben jellemezte Mátyás Iván: „Korántsem mostanában történt, hogy valaki előtt kicsúszott a számon: én mérhetetlenül nagy írónak tartom Móriczot. Erre ő szinte kifakadt: »Iván, te beteg vagy, hiszen korábban azt mondtad, Krúdyt szereted a legjobban. Hogyan jön össze ez a kettő?« És én abba a buta helyzetbe kerültem, hogy bizonygatnom kellett, e kettős vonzódás között nincsen semmi elmentmondás; én mindegyiküket nagy írónak tartom.”⁵

A Móricz és a mai olvasó távolságához erősen hasonlítható elválasztottság, talán meglepő módon, a „parasztíró”-sablon felépítésében komoly szerepet játszó, 1935-ös *A boldog emberbe* is beleíródott, Móricz és a főhős-elbeszélő, Joó György kettősén keresztül: „Az ember előtt összefolyik egy ilyen szegény élet. Távol van a mi életlehetőségeinktől. Mesében is érthetetlen szavak: legeelőbér, járó jószág, »ötnyolcad élet«, »bocskorpénz«, »koca«, »kantartás«, »igényelt föld«, »papbér«, öt sorban tíz idegen fogalom, amit meg kell magyarázni...”⁶ „Zsiga bátyám” pesti íróként, saját olvasóinak elvárásait ismerve hallgatja „földijét” – Joó György *baja*, hogy Esterházy szavait használjam, nem az övé, és még kevésbé a korabeli „pesti” olvasóké. Elbeszélő és hallgató, illetve regényhős és regényíró távolságát nemcsak a művön belül tartja értelmezhetőnek Schein Gábor, de Móricz és a „valódi” Joó György, vagyis Papp Mihály rendkívül erőteljes térbeli elkülönülésével is összevethetőnek tartja, amikor úgy véli, hogy az első világháborúban írni-olvasni (valamennyire) megtanult Papp Mihály nagybátyjához írt leveleiben nemcsak a levélírás klisészerű fordulataként bukkan fel igen sokszor a *távolság*: „A két férfi viszonyát, Papp Mihály Móriczhoz képesti térbeli identifikációját a levelekben a »messzi távol« állandó fordulata fejezi ki: »Szerett Keves zsiga bátyám tudósítom ezen pár sorjimal hogy hálstenek nekünkkelég jóegéségünk vanamelyhez hasonlót kívánunk ameszi távolból Kedven nagy Bácsiyéknakameszítávólból« – írja Papp Mihály 1935. június 19-én Magosligetről.”⁷

A *boldog emberben*, hiába áll az első és az utolsó fejezetet („beszélgetést”) leszámítva Joó György monológiából, nem vehetünk fel egyetlen nézőpontot:

a tiszaháti kiszgazda ugyanis másként értelmeződik Pestről, és másként saját falujából nézve. A „pesti” nézőpontot a műben megjelenítő Lieb úr szemszögéből ő a tipikus, „megrögzött paraszt”,⁸ saját falujában pedig az *atipikus*, a falu közösségéből kilógó ember, aki már tizennégy évesen bejárta a világot, majd Budapestre is eljutott, és vissza is tért onnan: „Tudták, hogy világot járt ember vagyok, még csak tizennégy éves vótam, de mán jártam Beregszászba, Ujlak, Tiszabecs, Milota, az nekem semmi se vót. Még Csécsén is vótam nem egyszer” (51.); „Azt nagyon szerettem, ha a faluból el lehetett lépni erre vagy arra. Menni kellett vásárra, fuvarba, kocsisnak, bezzeg én vótam az első, aki jelentkezett. Mán az is jólesett, ha megláttam egy másik falu határát. Hogy én olyan fákat lássak az út mellett, amilyeneket otthon nem látunk.” (95.) Joó György a falujabeliektől eltérő *nyugtalsága* a regényben megjelenő Móricz kétségeként is megfogalmazódik a mű végén: „– Nézd, György – mondom neki. – Azért a te faluból senki sem megy el. Mindenki csak megél. Csak te nem tudsz élni?” (315.)

Tipikusság és atipikusság effajta együttes jelenléte a paraszti emlékiratíróknak, az életútinterjúra épülő szépirodalmi és szociografikus művek „főhőseinek” az általános jellemzője Joó Györgytől egészen Csalog Zsolt „Eszter néniéig”.⁹ A paraszti tudatot, sorsot bemutató művek legnagyobb paradoxona éppen az, hogy az életéről izgalmasan, irodalmi műbe kívánczó módon beszélni csak az tud, aki egyidejűleg egy közösség része és a többiektől markánsan különböző egyén. Hiszen ahogy Mohay Tamás mondja, „semmilyen értelemben nem tekinthetjük természetesnek, átlagosnak azt az intellektuális tevékenységet, amelyik a múltat képes egységben látni és láttatni, akár a leg-egyszerűbb kronologikus rendbe állítva. [...] Amit a parasztságon belüli szocializációról, gyermekkorról, érzelmi világról, a konfliktusok és krízishelyzetek kezeléséről az egyéni életutakon keresztül megtudhatunk, döntő többségében olyanoktól tudhatjuk meg, akik paraszti mivoltuktól már eltávolodtak (s e tekintetben voltaképp mindegy az, hogy életmódjukban, társadalmi állásukban is, vagy »csak« gondolkodásmódjukban, törekvéseikben).”¹⁰ Az élet elmondásának, sőt, tágabb értelemben a beszédnek a képessége, Joó Györgyöt elkülöníti a *valóban* szegény emberektől, ezzel is erősítve a több nézőpont jelentőségét, hiszen az elbeszélő-főhős csak egy durván egyszerűsítő közelítésben lehet pusztán a szegényember, a paraszt *megtestesítője*: „Azt a kukoricát, amit a disznónak termel az ember, megfőzik vízben, ez a legtöbb ennivalója ezeknek a nagyon szegény, fődsegény embereknek. Apja, anyja, fiúk, jányok mind azt eszik. Attól olyan csendesek, mert csendes ám a szegény ember. Csak áll, vagy ül, vagy hallgat. Ritkán szól, mert nem bír szólani, nincs neki kedve.” (238.) Joó György ebből a szempontból különösnek minősíthető döntése,¹¹ vagyis az, hogy el kívánja mondani az életét, azt a kérdést is felveti, hogyan mesélhető el egy „egész élet” annak lezárulta nélkül. A beszéd *A boldog emberben* a munkával válik azonossá („Ritka az, hogy még be-

szelgetéssel is fárassza magát. Mer az is munka és nem fizetnek érte.” [238.]), *A boldog ember* hagyományára visszavezethető művekben, például Tar Sándor számos szövegében vagy Ferdinandy György szociografikus indíttatású írásaiban, egyértelműen egyfajta *halálközeli állapotban* válik csak lehetségessé az élet elmondása, legyen ez akár a halálos betegség helyzete, akár a munkanélküliség. Joó György is kizárólag élete „lezárulta” után vállalkozik annak elmondására, határozottan megjelölve a végpontot: „Igende kitört a háború. / Odáig vót nekem szép életem. Annyi vót csak, amit én éltem. A többirül nem is érdemes beszélni. / Joó György megállott a beszédben s rám nézett. Nyugodtan nézett, mint aki kötelességét teljesítette, életét elmondta; most már nyugodtan meg is halhat.” (12.)

Az élet elmesélésének nehézségét mutatja az az anekdota is, amely szerint Joó György egyik falubelije, megirigyelve a sikert, elhatározta, hogy ő is megírja az életét, „a vonalas füzet két teljes oldalát tele is írta göcsörtös betűivel ez az ember, de legnagyobb megrökönyödésére ez alatt végére is ért saját élet-történetének”.¹² Ez az anekdota különösen azért érdekes, mert voltaképpen *Joó György maga is* mindössze két oldalnyi szövegben mondja el az egész életét – a folytatást, a részekre bontást és a részletezést a regény tanúsága szerint kizárólag Móricz kényszeríti ki: „Azér mondtam el az én egész életemet, mert abból meglátszik, hogy azelőtt bódog voltam. / – Az életedet? Hát azt hiszed, elmondtad az egész életedet? / – Tessék hozzátenni, ami még hibázik. / – Nem, Joó György, én nem teszek hozzá semmit, hanem te most elmegy és mikor legközelebb jössz, mindig elmondod újra egy-egy darabját az életednek. De részletesen, úgy ahogy történt. / – Szóról szóra? / – Úgy...” (14–15.) A szövegbe írt Móricz ezzel a döntésével *A boldog ember* szerkezetét a regény helyett a novellaciklushoz közelíti, a hangsúlyt az élet nagynarratívájáról az egyes történetekre helyezi,¹³ és egy rendkívül hagyományosnak tűnő, eddig döntően tematikai közelítésben vizsgált regényben a műfajra magára is rákérdez. Ráadásul *A boldog ember* ennek köszönhetően a Móricz-életműnek egy olyan sajátosságát is exponálja, amelyet már 1926-ban felfedezett a Móricz-recepció, mégsem szervesült a „nagyregények” szerzőjeként megmerevített Móriczról kialakított képünkbe. Holott Németh László igen korán megállapította, hogy „Móricz alapvetően *jelenetíró*, született *novellista*, akinek a regényein is »érezik a novellákból összerótságot«”.¹⁴ Fráter Zoltán a Móricz-értelmezés egyik legfőbb csapdájának nevezi ennek a jellegzetességnek a figyelmen kívül hagyását: „Móriczot olvasva mindig kísért a gondolat, hogy ő az a legnagyobb magyar író, aki állandóan eltéveszti a műfajokat. [...] Huszadik századi klasszikus, aki egész életművével megtévesztette kritikussait, félrevezette monográfusait, becsapta az egész világot.”¹⁵ Úgy vélem, hogy a novellaciklus iránt napjainkban megelégnékültséggel, illetve a műfaji határok mai irodalmunkban tapasztalható megkérdőjelezése miatt a jövőben a Móricz-újraolvasás egyik központi kérdésévé válhat a Németh László által expo-

nált gondolat, amely Móriczot, közelebbről pedig *A boldog embert* egy olyan, akár az *Esti Kornélt* vagy a *Szindbád*ot is magában foglaló paradigma részévé teheti, amelybe a tematikus vagy „etikai-szociális” közelítés szerint egyáltalán nem volt belehelyezhető.

A boldog ember ugyanakkor nemcsak a novellaciklus tradícióját írja újra, de egy másik műfaj, a *mese* hagyományát is megidézi. Az utolsó fejezetben a lehetséges olvasói elvárások felől közelítve merül fel az a kérdés, mennyiben olvasható Joó György története meseként: „az olvasók azt fogják mondani: ez az ember, amilyen derék, ügyes fiú, élelmes, okos, erős, eszes volt gyerekkorában meg legénykorában, mégis semmire se tudta vinni... azt fogják mondani: ez az ember mégse volt hős... Az embereknek csak az imponál, ha a szegény ember gyermeke elindul a mese útján, és eljut odáig, hogy feleségül veszi a király legkisebbik leányát, és aztán boldogan él, ha meg nem halt...” (317.) Joó György valóban felfogható mesehősként is, hiszen a proppi funkciókat betöltve ő a legkisebb, apa nélkül maradt fiú, aki elindul otthonról „szerecsét próbálni”, megosztja egy szegény emberrel a kenyerét, hazatérve pedig elnyeri a „királylány” kezét.¹⁶ Ezzel a momentummal a szegény ember legkisebb gyerekének élete a mesében le is zárul, hiszen ettől kezdve „boldogan él, míg meg nem halt” – Joó György számára is zárlat a házasság, majd a közvetlenül utána kitörő háború, ő azonban a boldogságot nem a házasságtól számítja, hanem a próbatételek időszakához kapcsolja: „– No, Zsiga bátyám – végezte beszédét Joó György –, e vót az én életem. A többirül nem érdemes egy szót se szólani... Ujesztendőbe megkértem az Erzsi kezét. Februárba esküdtünk... Augusztusba kitört a háború... Vége vót a boldog életnek.” (313.) Egy narrátorként is fellépő regényhős élete azonban nem alakulhat mesei egésszé, hiszen Joó György, ha határozottan jelzi is élete végét, természetesen él még a beszélgetések idején is, sorsa tehát fordulhatna jobbra az első és az utolsó beszélgetés között eltelt időszakban. A műbe írt Móricz ugyanúgy várja ezt a „boldog végkifejletet”, mint az általa elképzelt olvasók – ezt az elvárást jelzi az utolsó részben olvasható mondat: „Nagy kedvtelenség csapott rám: ezen a Joó Györgyön nem lehet segíteni.” (314.)¹⁷

Ez az enyhe ingerültség itt az íróé, és nem a beszélgetőtársa életébe esetleg tettekkel beavatkozni kívánó segítő társé: az író, aki az utolsó beszélgetésben valamiféle reakciót vár a szöveggé alakított életét elolvasó Joó Györgytől, hiába kívánja az „igazságot” megírni és szövegével példát szolgáltatni, legalább ennyire az élet irodalomká alakításának lehetőségei foglalkoztatják. Hiszen voltaképpen nem *segített* Joó Györgyön, csak regénnyé formálta az életét: az a kerekdedség pedig, amit itt a mű végén olvasói elvárásaira is hivatkozva hiányol, már nem az élet, hanem az irodalom törvénye. Móricz és Joó György kettőse ebben a vonatkozásban, bármennyire meglepőnek tűnhet ez a párhuzam, Esti és az özvegy találkozását idézi fel *A boldog embernél* nem sokkal korábban megjelent *Esti Kornél* tizenharmadik fejezetéből. Estinek ott

valóban „jövőként” kellene fellépnie, ő azonban eközben is íróként gondolkodik, úgy tesz, mintha a család sorsa irodalomként lenne alakítható: „Másképp fáradzott. Csupán azért, mert az egyik szeszélyes pillanatában odadobta azt az összeget. Ennek az lett az egyenes következménye, hogy a leánynak ingyenes ágyat szerzett a tüdőgondozóba, viszont ebből az következett, hogy az anyának is biztosítani kellett a megélhetését. Egyik tette végzetesen szülte a másikat. Most pedig sajnálta volna, ha munkája kárba vész. Kissé tökéletesebbnek óhajtotta látni, kissé kerekdedebbnek.”¹⁸

A *boldog embert* az *Esti Kornél*hoz hasonlítani nem olyan módon kell, hogy Móricz műve elveszítse sajátosságát. A „parasztábrázolás”, a népiesség kliséje azonban hosszú ideig úgy tartotta fogva *A boldog ember* olvasását,¹⁹ hogy már az effajta párhuzamok megemlézése is „szentségtörésnek” tűnhet. Holott ennek a regénynek az olvasása is kizárólag az irodalom felől tehető elevenné, napjaink irodalmában pedig nem kevés olyan szerzőt találunk (Tar Sándortól egészen Závada Pálig), aki műveiben rákérdez a szociografikus indíttatású irodalom lehetőségeire. A „szentségtörést”, azt gondolom, nem az efféle párhuzamok felvetése jelenti, hanem a Móricz-textológia jelenlegi helyzete: a Szörényi László által feltárt, *A boldog ember* utolsó mondatát érintő „delfinizálás”²⁰ miatt még egyetlen újabb kiadásban, sőt, az internetről letölthető, az Országos Széchényi Könyvtár honlapján olvasható elektronikus verzióban sem olvashatók csonkítatlanul a regény utolsó mondatai: „Arról nem tehetsz, hogy az ember az ország szolgálatában elég, mint a kicsiny gyertyaszál. Ebben mindnyájan osztályos társaid vagyunk e megtörtetett kis trianoni csonka hazában.” (318.) Különösen megdöbbentő, hogy Baranyai Norbert az egyébként *A boldog ember*-újraolvasás fontos darabját jelentő tanulmányában szintén a regény 1976-ban megjelent, vagyis csonkított változatát használja, ráadásul idézi is delfinizált változatban az utolsó mondatot, éppen azon az oldalon, ahol a Móricz-regény keletkezésének *filológiai* kérdéseiről beszél.²¹

Nem egyszerűen a regény *egyik* mondatát olvassa ugyanis csonkított változatban a mai olvasó, hanem a mű különösen hangsúlyos *utolsó* mondatát, amelyben ráadásul éppen a trianoni tragédia megélésén keresztül lesz Joó György és Zsiga bátyám szembenállásából egymásmellettség – természetesen, ahogy ezt Schein Gábor megállapította, a „retorikai, elbeszélés-poétikai” szinten megfigyelhető szembenállást²² ez a közös „megtörtetés” sem oldja fel. Joó György története azonban az eredeti utolsó mondat által felkínált olvasási javaslat szerint parasztiból emberi példává válik, a történetét szöveggé formáló Móricz summázó mondata pedig valamifajta közös szenvedéstörténet részesévé teszi a szemben álló feleket. Igaz ugyan, hogy Papp Mihály (és nem Móricz) emberi életét töri valósággal ketté a trianoni határrendezés, ami kettévágja a Joó György, az irodalmi hős körül felépített regényteret is: a térképre ránézve látjuk, hogy például Tiszacsécse, Milota, Uszka, Tiszabecs, Magosliget 1921 után Magyarország határain belülre, Nagypalád, Feketear-

dó, Tiszabökény, Nagyszőlős viszont a határokon kívülre került. A gyermekkorától folyton vándorló, „szerencsét próbáló” Joó György örökös mozgását bénították meg a felhúzott határok – a regény utolsó mondata nem véletlenül jelöli meg, Joó György álláspontjával szemben, a trianoni határrendezést, és nem a háború kitörését a boldogság lezárultának okaként. Ez a határozott rámutatás Móricz életművében egyáltalán nem meglepő, ha figyelünk arra, hogy a nem a népi, hanem az ifjúsági irodalom sablonjában „vergődő” *Légy jó mindhalálig* is Trianon fájdmából született regény,²³ amelyben a krisztusi attribútumokkal felruházott Nyilas Misi a nagyhatalmak által fenyegetett Magyarország megszemélyesítőjeként is olvasható. „Sokáig nézték a térképet. Misire kezdett rátelepedni ismét magányosságának érzése. Ahogy a térképet nézte, amelynek változatos színeibe, a szép kis debreceni cipő formájú Magyarország pirossal volt befestve, elszédült attól a rengeteg néptömegektől, amelyek köröskörül, zöld, sárga, lila falánksággal rajzanak, mintha mind száját tátana s arccal fordulna felé titokzatos és kísérteties lények módjára.”²⁴ A két regény kapcsolata azonban ennél összetettebb: a *Légy jó mindhalálig*ban Nyilas Misi krisztusi attribútumainak egyikévé alakul a Móricz-biográfianak az a *ténye*, hogy az apának ács a foglalkozása, s a kereszthalálra ítélt szenvedő Krisztus alakja a tanári törvényszék előtt álló Nyilas Misiben testesül meg. A szintén valós „modell” alapján megalkotott figura, Joó György, ugyancsak Krisztussal állítható párhuzamba: „Az újjáteremtés, a boldog kor Ige (elbeszélés) általi újjászületése olyan profán megváltói szereppel ruházza fel a nyelv beszélőjét, amely a világ tökéletesedéséhez járul hozzá. Nem véletlen, hogy életének felidézésekor maga az életrajzi elbeszélő is párhuzamot von saját és Krisztus születése között: »Hogy én olyan isten kedveltje voltam, hogy az én születésem éppen karácsonyra esett, mert karácsonyi ajándék voltam én, mint Krisztus urunk.«”²⁵

A regény utolsó mondatának tehát mind a szöveg értelmezésében, mind a mű és a Móricz-életmű kapcsolatában igen nagy jelentősége van: *A boldog ember*-olvasás kimozdítása a korábbi, megmerevítő értelmezési hagyományból tehát kizárólag a Móricz-textológia megélénkülésével együtt képzelhető el. Miközben rendkívül fontos, hogy elsősorban Cséve Anna²⁶ és a vele együtt a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött Móricz-hagyatékkal foglalkozók munkája nyomán eddig ismeretlen Móricz-szövegek válnak olvashatóvá, elkerülhetetlen az ötvenes-hatvanas évektől megjelent Móricz-szövegkiadások felülvizsgálata is. *A boldog ember* csonkítatlan, és az értelmezést több irányba megnyitó utolsó mondata ugyanis azt is jelezheti számunkra, hogy Móricz regénye csak akkor tehető újra elevenné, ha, nem felejtve el a „valósághoz” kapcsolódását, saját kora és a jelen irodalma felől is újraolvasható, több szempontból megközelíthető *irodalomként* olvassuk.

1 ESTERHÁZY Péter, *Utószó, szó, szó = Uó, A kitömött hattýú*, Bp., Magvető, 1988, 273–274.

2 EISEMANN György, *A Móricz-újrólvasás esélyei = A kifosztott Móricz? Tanulmányok*, szerk. FENYŐ D. György, Bp., Krónika Nova, 2001, 241.

3 SZIRÁK Péter, *Az őszton „nyelve” és a nyelv cselekedtető ereje = A kifosztott Móricz? Tanulmányok*, szerk. FENYŐ D. György, Bp., Krónika Nova, 2001, 227. Erről lásd még KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Beszédaktus, szerepkör, ironia (Az Isten háta mögött mint elbeszélés) = A magvető nyomában. Móricz Zsigmondról*, szerk. SZABÓ B. István, Bp., Anonymus, 1993, 24., illetve Gintli Tibor megállapítását: „Ha azt igyekeznénk bizonygatni, hogy a szerző életművétől alapvetően idegen a nyelv mimetikus felfogása, vagy az irodalmi szöveg önreflexív eljárásainak problematikáját állítanánk az olvasás centrumába, akkor olyan horizontról próbálnánk Móricz műveivel dialógust kezdeményezni, amely csak nagyon ritkán lenne képes a műveket szóra bírni.” GINTLI Tibor, *Bovary úr vagy Bovaryné? Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 2004/4, 413.

4 BENYOVSZKY Krisztián, *A lesben álló Érosz. Az Úri muri 25. fejezetéről*, Prae, 2001/3–4., 109.

5 *A pártfogók nagyon sokat tudnak ártani. Mándy Iván Móricz Zsigmondról = A pálya szélén. In memoriam Mándy Iván*, szerk. DOMOKOS Mátyás és LENGYEL Balázs, Bp., Nap, 1997, 317.

6 MÓRICZ Zsigmond, *A boldog ember*, Bp., Athenaeum, 1935, 13. A továbbiakban csak az erre a kiadásra vonatkozó oldalszámokat tüntetem fel.

7 SCHEIN Gábor, *A semleges beszéd problémája Móricz Zsigmond A boldog ember című regényében* (lásd ugyanebben a számban). A Schein által idézett levél teljes szövege egy másikéval együtt olvasható a Magyar Nemzet 1987. augusztus 8-i számában.

8 „– Maga egy megrögzött paraszt – azt mondja Lieb úr. / – Igenis az vagyok, mert annak születtem, és abba akarok maradni.” (187.)

9 Erről lásd még SZILÁGYI Zsófia, *Ugyanaz a nyár?*, Ex Symposion, 2003/42–43., Falufónia-szám, 59–67.

10 MOHAY Tamás, *Egyének és életutak = Magyar néprajz VIII., Társadalom*, főszerk.

PALÁDI-KOVÁCS Attila, Bp., Akadémiai, 2000, 773.

11 Vö. „Szatmár vármegye legutolsó sarkából nem röstell Budapestre jönni, egy régen elszakadt atyafiához, hogy bekopogtasson a redakciós szobájába, csak azért, hogy elmesélje neki az életét... Ki lehet ez és mi lehet a sorsa, hogy egyáltalán eszébe jut ilyen furcsaság.” (6.)

12 SZÁRNYAS Gábor, *Igazolatlan hiány*, Árgus, 2003/10, 103.

13 Vö. a következővel: „tudatregény vagy énrégeny formájában megjelenő szociográfiai dokumentumban szó sem lehet zárt, szigorúan megkonstruált epikai szerkezetéről. Csak lazán széteső történetről. Amelynek két szerkesztő elve az időrend és az emlékezés. Az események egymásutánisága és a tudattartalmak áradása. Így jön létre egy szétesésre hajlamos, szerkesztetlenül szerkesztett nagyepikai keret.” POSZLER György, *Zenghet-e a nagy zöngésű húr – ma? A boldog ember = A kifosztott Móricz? Tanulmányok*, szerk. FENYŐ D. György, Bp., Krónika Nova, 2001, 16.

14 BENYOVSZKY, *i. m.*, 109. Az idézet megtalálható: NÉMETH László, *Két nemzedék*, Bp., Magvető, 1970, 97. Ezt a Németh László-gondolatot idézi Kulcsár Szabó Ernő is, megállapítva, hogy „a különlegesen találó megfigyelést máig nem aknázza ki a Móricz-filológia”. KULCSÁR SZABÓ, *i. m.*, 45.

15 FRÁTER Zoltán, *Olvasni jó (Napló Móriczról) = A magvető nyomában. Móricz Zsigmondról*, szerk. SZABÓ B. István, Bp., Anonymus, 1993, 8–9.

16 Hasonló megállapításra jutott az egyik legfrissebb *A boldog ember*-értelmezésben Baranyai Norbert is: „Számos olyan motívum kerül Joó György elbeszélésébe, amely a népmesék jellegzetes fordulatait idézi. A főhős például kilencéves korában elvesziti édesapját, s ettől kezdve mint félárva, legkisebb fiúnak édesanyja mellett maradva kell kiállnia különféle olyan megpróbáltatásokat, melyek elsősorban a falusi közegben való megmaradásuk feladatát rója rá. A mesei hősközhöz hasonlóan Joó György többször is útnak indul, amelyek esetében általában két célt tűz ki maga elé: vagy egzisztenciális megélhetését biztosító munkát, vagy hozzá illő mennyasszonyt keres minden egyes vándorlás al-

kalmával. Az ilyen értelemben vett próbákkal teli boldogságkeresésnek az egész életrajzon végigvitt, szinte már-már monoton ismétlődése szintén a mesék világát jellemző motívumként értelmezhető." BARANYAI Norbert, *Mese a boldogságról*, Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2004/4, 425.

17 Móricz Virág könyvéből tudhatjuk, hogy Móricz Jóó György „modelljén”, saját unokaöccsén, Papp Mihályon tevékenyen is megpróbált segíteni, de mindig kudarcot vallott: „Mindig tele volt bajjal, semmivel nem boldogult. Apám lovat vett neki, megdöglött, tehenet vett, meddő maradt.” MÓRICZ Virág, *Apám regénye*, Bp., Szépirodalmi, 1979, 424.

18 KOSZTOLÁNYI Dezső, *Esti Kornél – Esti Kornél kalandjai*, Bp., Unikornis, sajtó alá rend. BÁRDOS László, 1995, 164.

19 A *boldog ember* körüli diskurzus örövendetes megélénküléséhez Poszler György, Baranyai Norbert és Schein Gábor írásai járultak hozzá a közelmúltban.

20 A három szó az 1939-es, vagyis Móricz életében megjelent utolsó *A boldog ember*-kiadásban szerepel még. Erről lásd SZÖRÉNYI László, *Ars Mutilandi Hungarica = Uő, Delfinárium. Filológiai groteszkek*, Miskolc, Felsőmagyarország, 1998, 44.

21 Lásd: „Ha *A boldog ember* keletkezésének filológiai kérdései felől tekintjük a regény önmagára utaló sorait, akkor az Utolsó beszélgetést olyan utólagos betoldásként kell értel-

meznünk, mely a szöveg létrejöttének körülményeit is tematizálja.” BARANYAI, *i. m.* Egy 2004-ben megjelent tanulmány esetében még akkor sem tekinthető „bocsánatos bűnnek” a csonkított változat használata, ha az eredeti, 1935-ös kiadás beszerzése némi utánajárást igényel, és ha az újabban megjelent *A boldog ember*-kiadásokba a politikai okok elmúltával sem íródott vissza a hiányzó három szó. A Móricz-művek esetében, és erre nem kizárólag *A boldog ember* a példa, a keletkezés filológiai kérdései mellett a szövegkiadások textológiai problémáira is figyelni kell.

22 SCHEIN, *i. m.*

23 Erről lásd KICZENKÓ Judit, *Légy jó mindhalálig = A magvető nyomában. Móricz Zsigmondról*, szerk. SZABÓ B. István, Bp., Anonymus, 1993, 64–68.

24 MÓRICZ Zsigmond, *Légy jó mindhalálig*, Bp., Athenaeum, é. n. [1920], 174.

25 BARANYAI, *i. m.*, 426.

26 Gondolok itt például az ő munkája nyomán előkerült, eddig publikálatlan Móricz-naplórészletekre (*Móricz Zsigmond naplójából*, közléteszi CSÉVE Anna, Holmi, 2001. július, 859–901.), vagy a *Tűkőr* című kézirat műből közölt fragmentumokra (Forrás, 2004/7–8., 106–128., illetve Holmi, 2004. december 1447–1478., 2005. január, 19–48.), vagy a *Tragédia* című novella általa elemzett szövegváltozataira: CSÉVE Anna, *Szituálatlan üzenetek*, Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2004/4, 386–393.